

Ralf Dahrendorf

De derde weg en de vrijheid¹

Een autoritair tintje aan Europa's Nieuwe Centrum

In vele Europese landen proberen politici 'links en rechts te overstijgen', naar een derde weg. De meeste van de protagonisten hebben een nauwe band met wat in Groot-Brittannië aangeduid wordt als New Labour, of soms, het 'Blair-project'. In feite heeft het derde-wegdebat een monopolie op het politieke toneel verworven: de enige aanwijsbare nieuwe richting in de Europese politiek, te midden van een verwarde hoeveelheid trends en ideeën.

De recente nota, getekend door de Britse Premier Tony Blair en de Duitse Kanselier Gerhard Schröder, getiteld 'The Third Way-Die Neue Mitte', begint stoutmoedig: 'Sociaal-democraten maken deel uit van zowat elke regering in de landen van de Unie. De sociaal-democratie is opnieuw aanvaard, maar enkel omdat ze op een geloofwaardige manier begonnen is haar ideeën te vernieuwen en haar programma's te moderniseren, zonder haar traditionele waarden te verliezen. Bovendien is ze opnieuw aanvaard omdat ze niet enkel voor sociale rechtvaardigheid staat, maar evenzeer voor economisch dynamisme en het vrijmaken van creativiteit en innovatie.'

Ralf Dahrendorf

Dit document werd een week voor de verkiezingen voor het Europese Parlement uitgegeven. Wat ook hun tekortkomingen mogen zijn, de Europese verkiezingen ondermijnen wel Blairs en Schröders vaststelling dat 'de sociale democratie opnieuw erkenning gevonden heeft'. In zes van de vijftien landen van de Europese Unie (eu) – België, Denemarken, Finland, Ierland, Italië en Nederland – behaalden sociaal-democratische partijen een verkiezingsresultaat van 20 procent of minder; in twee andere (Frankrijk en Luxemburg) behaalden ze 22 of 23 procent. In 5 andere landen (Duitsland, Griekenland, Groot-Brittannië, Oostenrijk en Zweden) bedroeg het sociaal-democratische aandeel tussen 26 en 33 procent. In Spanje stemde 35 procent van het kiespubliek voor de democratische Socialisten, in Portugal 43 procent. In slechts 4 van deze landen werden de sociaal-democraten relatief gezien de sterkste partij – en daar hoort Frankrijk bij, waar de fragmentatie van rechts Premier Lionel Jospins Socialisten toeliet het beste resultaat te laten optekenen met slechts 22 procent (terwijl ze zelf nauwelijks vereend te noemen zijn).

Twintig jaar geleden konden deze partijen rekenen op dubbel zoveel steun in Europa. Sociaal-democraten zijn duidelijk minderheidspartijen in de meeste Europese landen. Zelfs in Groot-Brittannië is Blairs misleidend grote parlementaire meerderheid gebaseerd op 43 procent van het kiespubliek.

De echte electorale trend – zoals bevestigd werd in de Europese verkiezingen – gaat in de richting van niet-traditionele partijen, waarvan vele twintig jaar geleden nog niet bestonden. In de meeste Europese landen behalen ze meer stemmen dan de sociaal-democraten. In werkelijkheid zijn de kiezers verward en onzeker, en worden ze door iedereen aan de mouw getrokken. Het is moeilijk enige nieuwe kristallisatie van electorale meningen te ontwaren.

Toch kunnen Blairs en Schröders ideeën op wijdverbreide steun rekenen. (Ze kunnen evenveel ondersteuning vinden buiten

De derde weg en de vrijheid

de socialistische partijen als daarbinnen. Blair kan het in elk geval evengoed vinden met Spanjes eerste minister Jose Maria Aznar Lopez, als met zijn Franse collega Jospin.) Het sleutelprobleem waarmee alle Europese landen vandaag geconfronteerd worden is hoe duurzame economische verbetering te creëren op de globale markt, zonder de basiscohesie van hun samenleving of de instellingen die de vrijheid garanderen op te offeren.

De terminologie die gebruikt wordt in pogingen om hierop een antwoord te formuleren is reeds vertrouwd. We hebben markteconomieën nodig die competitief sterk staan, iets wat alleen gerealiseerd kan worden door de beperkingen te versoepelen en de aanbodzijde van de economie te liberaliseren. Bovendien hebben we nood aan samenlevingen die alle burgers omvatten, in plaats van de laagste klassen hun burgerrechten te ontfemen. Hoe nuttig individuele competitie ook is voor de economie, ze moet getemperd worden door solidariteit in de sociale verhoudingen.

De Blair-Schröder-nota gebruikt een misleidende zinsnede, of eerder een 'verschrijving', wanneer ze stelt: 'Wij steunen een markteconomie, geen marktsamenleving.' Welk alternatief verkiezen ze? Willen ze een autoritaire samenleving? Het derde element van het in de praktijk quasi-onmogelijke programma van de derde weg, namelijk dat alles moet worden gerealiseerd 'in een vrije samenleving', zou worden gereduceerd, zoniet in gevaar gebracht, door op te schuiven in de richting van het voorbeeld van Singapore.

De weg vinden

Anthony Giddens, de belangrijkste Britse theoreticus van de derde weg, plaatst de taak om de creatie van welvaart te combineren met sociale cohesie in verschillende contexten, waaronder de gro-

Ralf Dahrendorf

te veranderingen teweeggebracht door de globalisatie, de 'nieuwe dialoog' met wetenschap en technologie, en de transformatie van waarden en levensstijl. Daarna identificeert hij zes beleidsdomeinen van de derde weg: een nieuwe politiek, of de 'tweede golf van democratisering', van directe contacten met de burgers; een nieuwe relatie die de staat, de markt en de burgersamenleving samenbrengt; een aanbodzijde beleid van sociale investeringen, met name in onderwijs en infrastructuur-projecten; fundamentele hervormingen van de welvaartsstaat door een nieuwe balans tussen risico en zekerheid te creëren; een nieuwe relatie tegenover het milieu, gesteund op 'ecologische modernisering'; en een sterke verbintenis met grensoverschrijdende initiatieven in een wereld waar soevereiniteit vervaagt.

Er wordt in verschillende boeken en nota's veel verteld over elk van deze beleidsdomeinen. Over het algemeen wordt het derde-wegproject omschreven als een combinatie van een neoliberale economie en een sociaal-democratisch sociaal beleid. Dat is niet geheel correct. Op sommige manieren is het sleutelaspect van deze aanpak impliciet, eerder dan expliciet: haar optimisme, bijvoorbeeld. Ik noem dit 'globalisatie-plus'- de noden van globale markten aanvaarden, maar er belangrijke elementen van sociaal welzijn aan toevoegen. Anderen beschrijven de onderliggende benadering door te verwijzen naar de term 'risico'. Ulrich Beck, een andere protagonist van de derde weg, heeft aangetoond dat risico zowel een mogelijkheid is als een bedreiging van zekerheid, zowel een uitnodiging tot ondernemingszin en initiatief als een waarschuwing voor onzekerheden. Eenzelfde redenering gaat op voor een andere favoriete term van deze benadering, namelijk 'flexibiliteit'.

Misschien is dit de breuklijn in de derde weg die de sociaal-democraten verdeelt. 'Old Labour' wordt bedreigd door risico en ziet flexibiliteit als onzekerheid, dus blijft het vasthouden aan de bestaande zekerheden. Aan de andere kant benadrukt 'New

De derde weg en de vrijheid

Labour' de nieuwe kansen die individueel initiatief biedt en de manieren waarop mensen hun welzijn kunnen bevorderen door nieuwe uitdagingen het hoofd te bieden. Zo wordt duidelijk waarom de hervorming van de welvaartsstaat het centrale onderwerp van het debat vormt, en waarom 'New Labour' in Groot-Brittannië en Nederland bestaat, doch niet in veel andere landen waar de – vroeger rechtse – partijen meer naar het 'nieuwe midden' neigen. De alliantie tussen Blair en Aznar is dus misschien toch niet zo verrassend.

Dat positieve, toekomstgerichte besef van kansen maakt de derde weg aantrekkelijk voor die mensen die zich niet bedreigd voelen, in het bijzonder de nieuwe 'globale klasse' van mensen die hopen voordeel te kunnen halen uit de veranderde productiekrachten. Misschien geeft het ook aan dat de derde weg niet gauw massabewegingen zal inspireren, zelfs al is hij, in sommige gevallen, nuttig om verkiezingen te winnen. Er hangt iets enigszins onnatuurlijks, bijna elitairs rond het concept, dat alleen bredere aandacht aantrekt indien het gekoppeld wordt aan een evangelistische manier van communiceren. *Spin doctors* zijn daarom essentieel voor de derde weg, net als de vreemde religieuze stijl van Blair en de briljante presentaties van Giddens en Beck. Kritiek druipt van hen af, alsof ze een oliejecker droegen, gemaakt uit een vreemd mengsel van schroom en dogmatisme. Sceptische vragen worden even vaak beantwoord door te verwijzen naar wat zou kunnen of moeten zijn, als door naar de bestaande toestanden te verwijzen.

De term 'derde weg' vertoont ook een vreemde afwezigheid van historisch besef – een tekort dat in elk geval het Clinton-Blair-type qua leiderschap kenmerkt. Het toont eveneens de ongelukkige nood aan een eengemaakte – of in ieder geval als uniek bestempelde – ideologie. De bevrijding van het communisme in 1989 betekende voor velen onder ons dat de tijd van systemen voorbij was. Er bestaat vandaag geen eerste, tweede of derde

Ralf Dahrendorf

wereld meer, alleen nog verschillen in succes. De derde weg veronderstelt evenwel een meer hegeliaanse visie op de wereld. Hij dwingt zijn volgelingen om zichzelf in verhouding tot anderen te definiëren, eerder dan als een eigen unieke verzameling van ideeën; meestal moeten de anderen daarvoor uitgevonden of gekarikaturiseerd worden.

In een open wereld zijn er niet slechts twee of drie wegen, maar een onbepaald aantal. De vraag – hoe creëer je welvaart en sociale cohesie in vrije maatschappijen – kan overal dezelfde zijn, aangezien ze voortvloeit uit globale condities. De antwoorden zijn echter meervoudig. Er zijn vele kapitalismen, niet alleen die van de school van Chicago; er bestaan vele democratieën, niet alleen die van Westminster. Diversiteit is geen optioneel nevenverschijnsel van een hoge cultuur; het zit ingebed in het hart van een wereld die de nood aan gesloten, allesomvattende systemen losgelaten heeft. Zelfs de politiek van de derde weg is vrij gevarieerd. Niemand verwacht van Schröder dat hij Duitsland in een nieuw Groot-Brittannië omtovert. Het 'Rijnmodel' van de derde weg zal vrij verschillend blijven van het 'Angelsaksische model', en geen van beide zal noodzakelijkerwijze een model voor anderen zijn.

In elk geval zijn het niet alleen de cynici die opgemerkt hebben dat men de derde weg het best kan definiëren als 'datgene wat Blair doet'. Als hij een rechtstreeks verkozen burgemeester voor Londen steunt, zich uitspreekt tegen tienerzwangerschappen, of de privatisering van de spoorwegen steunt, moet dat wel de derde weg zijn. Toch blijft de knagende twijfel waarom Blair en zijn vrienden dat allemaal op één hoop moeten gooien. Zijn de onbeperkte mogelijkheden van de wereld na 1989 te moeilijk om mee te leven? Hebben de derde-wegleiders nood aan de zekerheid die ze hun volkeren in hun levens ontzeggen? Wordt iedereen verondersteld risico's te nemen, behalve zij die aan de top staan?

Autoritaire verleidingen

Eén woord komt haast nooit voor – in elk geval nooit op een centrale plaats – in al deze toespraken, pamfletten en boeken over de derde weg: vrijheid. Er wordt veel verteld over broederschap, dat inderdaad een van de centrale thema's is binnen de beweging. Gelijkheid is overboord gegooid en vervangen door 'sociale inclusie', en, meer recent, 'rechtvaardigheid'. (Ik sympathiseer hiermee op beide punten.) Maar vrijheid? Er bestaat geen twijfel over dat de derde-wegprotagonisten zouden zeggen dat het steeds aangenomen en geïmpliceerd wordt. Op die manier figureert het zijdelings in de lijst van 'tijdloze' waarden in de inleiding van de Blair-Schröder-nota: 'Eerlijkheid en sociale rechtvaardigheid, vrijheid en gelijkheid van kansen, solidariteit en verantwoordelijkheid voor anderen.' Onder de actuele waarden echter heeft vrijheid geen plaats.

Dat is niet toevallig. De derde weg gaat niet over open samenlevingen of vrijheid. Er hangt inderdaad een vreemd autoritair luchtje rond, en niet alleen in de praktijk. Wanneer Giddens het heeft over een 'tweede golf van democratisering', bedoelt hij in feite het afbreken van de traditionele democratische instellingen. Parlementen zijn uit de mode; referenda en focus-groepen zouden hun plaats moeten innemen. Derde-Weghervormingen van de welvaartsstaat behelzen niet alleen besparingen, maar, bovenal, het strikte aandringen op volledige tewerkstelling, ook van alleenstaande moeders en gehandicapten. Wanneer normale werkgelegenheid, laat staan gewenste werkgelegenheid, niet voorhanden is, moeten mensen gedwongen worden aan het werk te gaan door hun hun uitkeringen te ontfangen.

De Blair-Schröder-nota bevat, onder andere, de volgende vreemde uitspraak: 'De staat moet niet roeien, maar sturen' – hij zou niet alles moeten voorzien, maar de richting bepalen. Hij zal niet langer dingen betalen, maar zal mensen vertellen wat ze moe-

Ralf Dahrendorf

ten doen. Het Britse voorbeeld levert in elk geval ontstemmende illustraties van wat zo iets kan inhouden.

Zoals het er vandaag uitziet, zijn er te veel autoritaire verleidingen. De internationalisatie van beslissingen betekent bijna onveranderd een verlies van democratie. navo-beslissingen over vrede, de richtlijnen van het Internationaal Monetair Fonds aan Rusland, en zelfs de wetgeving van de Europese Raad van Ministers, zijn niet onderhevig aan democratische controle. Decentralisatie van de staat betekent zelden een groei van democratie en vrijheid. Vooral op het subnationale niveau sluist het de macht eerder door naar goedgeorganiseerde drukkingsgroepen, en buigt het voor het nieuwe nationalisme van zichzelf verheerlijkende leiders. Ook op het nationale niveau botsen de problemen en oplossingen met de liberale orde. Onder de problemen vallen bijvoorbeeld de aanpak op van het vraagstuk van 'law and order'; onder de oplossingen, de proliferatie van agentschappen en quango's ('quasi-autonomous nongovernmental organisations'), die aan elke controle ontsnappen. Het model van Singapore staat in feite niet ver van de voorkeuren van de derde weg: 'laat alles maar over aan de leiders en laat ons met rust'. Op die manier wordt de politieke klasse een onbedreigde *nomenklatoera* omdat, wanneer mensen die zich niet schikken naar de norm het zwijgen wordt opgelegd, niemand zijn stem nog zal verheffen.

Dit is niet wat de beoefenaars van de derde weg aan het doen zijn, noch wat de theoretici voorstaan. De vreemde stilte over de fundamentele waarde van een fatsoenlijk leven – vrijheid (een oude, heel oude vrijheid zo je wil) – is echter evenwel niet zonder gevaren. Wanneer ik er in 1995 op stond, bij de oprichting van de Europese Commissie over Welvaartscreatie en Sociale Cohesie, er de woorden 'In een Vrije Samenleving' aan toe te voegen, dacht ik zowel aan de Beveridge die het had over 'Volledige Tewerkstelling in een Vrije Samenleving' als aan het Singapore-syndroom.

De derde weg en de vrijheid

Vandaag kunnen de verleidingen van het leiderschap, samen met het comfort van de publieke apathie, een combinatie vormen die gevaarlijk is voor de vrijheid. Daarom is het nu, meer dan vroeger, belangrijk om een nieuw politiek project op te zetten waarbij we aandringen op vrijheid, vooraleer ons met sociale inclusie en cohesie bezig te houden.

Noot

- ¹ Deze tekst verscheen eerder in *Foreign Affairs*, Sep/Oct 1999. Deze vertaling is van Koen De Vos.

